

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL ACTIVITIES

УДК 316.454.2 : 159.9.072.594

Ольга Кочубейник
ORCID iD 0000-0001-6460-8494

доктор психологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник лабораторії
психології політико-правових відносин,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
вул. Андріївська, 15, 04070 м. Київ, Україна
kochubeynyk@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ АНОМІЇ: КОНСТРУЮВАННЯ ОПИТУВАЛЬНИКА

У статті розглядаються основні підходи до вивчення аномії. Показано, що з моменту введення цього поняття Е. Дюркгеймом в соціологічні дослідження, були здійснені численні його ревізії, внаслідок чого його концептуалізація в науковій літературі стала досить розмаїтою. Аномія переважно розкривається через поняття «відчуження», тобто через декріптори, що описують виникнення «прозорої стіни» між окремими людьми (групами) та процесами соціальної регуляції, що відбуваються в суспільстві. Показано, що аномія також може бути описана через втрату почуття солідарності (згуртованості), що, в свою чергу, призводить до руйнування культурних і етичних основ суспільства, втрати моральних цінностей і норм, маргіналізації значної частини суспільства. Зусилля автора спрямовано на пошук психологічного змісту аномії та поведінкових корелятів, опис яких може бути закладений в конструювання особистісного опитувальника. Автор запропонував чотири вимірювання, які можуть виявляти особливості реагування особистості на соціальну аномію.

Ключові слова: безглуздість; безсилля; безпорадність; відчуження; шкала аномії.

Вступ. Актуальність дослідження аномії, зокрема, виявлення її психологічного змісту продиктоване тим, що нині, у ситуації докорінних суспільних трансформацій, відбувається малопрогнозовані зміни соціальних якостей людини, в тому числі структури їх соціальних цінностей й мотивів, домагань і потреб, найважливіших нормативних основ соціального життя, громадянських та політичних позицій, критеріїв та стандартів успіху тощо.

Як свідчить історія, аномія здебільшого позиціонується як супутній процес соціальних змін загалом (традиція, закладена Е. Дюркгеймом), однак «точкові дослідження» в окремих країнах засвідчують, втім, очевидне: кожна констеляція культурно-історичних, соціально-психологічних, економічно-політичних особливостей породжує своєрідність змісту та прояву аномії. І якщо дослідженню змін соціальної структури приділено більше уваги, й вони більшою мірою приведені до спільного знаменника, то

вивченню змісту психологічних змін поки що уваги приділено значно менше, що й провокує інтерес до їхнього вивчення.

Специфікою української аномії (як і в деяких інших пострадянських країнах) є те, що докорінні зміни всіх систем суспільства розпочалися гостро, бурхливо й одночасно внаслідок кардинальних політико-ідеологічних зламів, які, зрозуміло, потягли за собою зміни економічні, технологічні, соціальні. Так, ще у 2002 р. Є. Головаха описав про феномен «аномійної більшості», зазначаючи, що його сутність «полягає в тому, що моральні норми людської порядності та відповідальності, які регулюють повсякденну поведінку людей, їхні взаємини в різних ситуаціях спілкування й діяльності, розглядаються більшістю дорослого населення України як норми поведінки «моральних аутсайдерів». [...] показник поширеності аномійності й деморалізованості в перший же рік незалежного існування Укра-

їни перевершив усі найпесимістичніші очікування» (Головаха Е. І., 2002, с. 20).

Результатом розкоординації діяльності соціальної системи загалом та окремих її частин в українському суспільстві пострадянської доби виявився безпрецедентний розвиток злочинності, що торкнувся усіх верств населення. Модель злочинної поведінки, досить швидко доводячи свою успішність у площині вирішення нагальних економічних питань, постала як приваблива та ефективна, сприяючи інтенсифікації аномії. По суті, в нашій країні спостерігаємо той самий процес, який описано В. В. Кривошеєвим для Росії: «Специфіка аномії російського суспільства полягає в його небувалій кримінальній насиченості. [...] Криміналізація суспільства – це така форма аномії, коли зникає сама можливість розрізнення соціально позитивної і негативної поведінки, дії. Злочинний соціальний світ вже не знаходиться на соціальному узбіччі, він – на авансцені суспільного життя, робить істотний вплив на всі його межі» (Кривошеєв В. В., 2004, с. 95-96).

Додатковий поштовх у інтенсифікацію аномії в Україні за останній період внесли події 2014 р., оскільки у цей час доволі гостро проявилася активність праворадикальних організацій, які не лише проводили численні скоординовані акції, а й діяльно брали участь в подіях як окрема самостійна політична сила, провокуючи моральні напруження та масові заворушення. Негативний внесок відчувається й від подій, пов'язаних із анексією Криму, діями у ДНР/ЛНР, оскільки ці політичні події результують на психологічному рівні у переживання неспроможності контролювати соціальне життя, породжуючи відчуття власної безпомічності, безпорадності, знесиленості (що у багатьох концепціях подається як змістовий компонент переживання аномії на індивідуальному рівні).

Отже, аномія проникла на індивідуальний, психологічний рівень, що стає перепорою на шляху до координації зусиль, спрямованих на вихід із кризи, оскільки загальний високий рівень зневіри й соціального песимізму виявляються інгібіторами будь-яких реформ. З огляду на останнє, виникає потреба у діагностичному інструменті, який надасть можливість з'ясувати психологічні «відтінки» переживання аномії, проаналізувати особливості індивідуального проживання аномійного стану суспільства різними верствами населення та враховувати ці особливості у прогнозуванні суспільних дій.

Мета статті: виокремити індикатори аномії, релевантні психологічному (індивідуальному) її рівню переживання в українському суспільстві задля подальшого конструювання особистісного опитувальника.

Аномія: теоретичні виміри, методичні операціоналізації та поведінкові відповідності. Е. Дюркгейм, про якого вже йшлося, розглядав аномію через призму складних взаємовідносин суспільства

і особистості, зазначаючи, що поведінка особистості повністю залежить від згуртованості та міцності суспільства. І якщо суспільство перебуває в стані кризи, то соціальні регламентації поведінки для особистості втрачають значущість, що має наслідком «вихід на поверхню» індивідуальних бажань і пристрастей, не зкоординованих зі спільнотою. (Завдяки Е. Дюркгейму «відчуження» постало основним конструктом у методиках, спрямованих на діагностику аномії).

Другою похідною дюркгеймівської традиції є тлумачення аномії як обов'язкового та неунікненого супроводу трансформаційних суспільних процесів. Сутність аномії, під цим кутом зору, полягає в природному ослабленні функцій соціального контролю, морально-правового регулювання, деформації колишньої нормативної системи, а отже, злам старої та формування нової соціальної структури іманентно пов'язані з станами масової дезадаптації, з ускладненням самоідентифікаційних процесів, маргіналізацією та невизначеністю соціального статусу, знеціненням колишніх цінностей, заміну критеріїв успішності та систем соціальної мотивації (Дюркгейм Е., 1990; 1998).

Р. Мертон навпаки, розглядав аномію в умовах відносно стабільного суспільства, вбачаючи її виток в дисбалансі елементів соціальної структури – соціально значущих цілей і легальних засобів їхнього досягнення. Іншими словами, можливість виникнення аномійних процесів вкорінена в сам факт виробництва людського середовища, що є поєднанням суспільної та культурної підсистем. Культурна підсистема функціонує як виробництво цінностей і норм, що формує поведінкові орієнтації членів суспільства (і окремої особистості, і групи), а соціальна – постає як комплекс суспільних відносин, в якому існують члени суспільства або групи. Аномія, за Р. Мертоном, є результатом розбалансованості (або конфлікту) між цими підсистемами: вона виникає у ситуації, коли особистість не може досягти своїх цілей законними засобами, внаслідок чого, ігноруючи зазначені засоби, вдається до засобів незаконних (Мертон Р. К., 1992; 1996).

Дисонанс між бажанням досягти важливих життєвих цілей і неефективністю законних способів їх реалізації породжує, як свідчать подальші дослідження, іронію, скепсис, соціальний цинізм. Як зазначає П. Слотердаjk, циніки – як опоненти наявній культурі – існували завжди, проте особливість сучасного цинізму полягає в його масовому характері (Слотердаjk П., 2009).

Йдеться, на наш погляд, про те, що значний розрив між належним і наявним оголив неможливість органічного сплетення високих життєвих ідеалів і соціальної кон'юнктури. Люди, що засвоїли в процесі соціалізації «старі» етичні норми й ідеали, у повсякденному житті змушені керуватися «новими» прагматичними міркуваннями, і, власне, конфлікт

традиційно-нормативних і ново-прагматичних прескрипцій призводить до розриву між соціальною успішністю і порядністю. Іноді мова навіть заходить про «культурну травму» (Штомпка П., 2001, 2001).

А отже, цей розрив ми вважаємо основною «лінією напруження», що пояснює психологічний зміст аномійних процесів.

Спробу віднайти суто соціально-психологічний зміст аномії здійснив М. Сіман, виокремивши п'ять основних контекстів, в яких можуть виявляти себе аномійні феномени: безсилля (powerlessness) – відчуття індивідом неможливості вплинути на соціально-політичні події, безнормність (normlessness) – високий ступінь впевненості у тому, що для досягнення бажаних цілей потрібно застосувати соціально невідповідні моделі поведінки, безглуздість (meaninglessness) – стан, коли індивід не розуміє, у що саме йому варто вірити, а стандарти щодо ясності в прийнятті рішень не працюють, ізоляція (isolation) – відчуження від панівних цілей і стандартів, самоусунення (self-estrangement) – неможливість індивіда знайти гідні справи, які його зацікавлять. Згодом було додано ще два контексти: «культурне відсторонення» і «генералізоване відчуження» (Seeman M., 1959). (Ця систематизація проявів аномії потім плідно застосовувалася Є. Литкіною для аналізу пропонованих конструктів (Лыткина Е. И., 2014; 2015).

Варто також згадати теорію блокування ідеалів і фрустрації статусу А. Коена, котрий, розвиваючи погляди на аномію Р. Мертона, зробив висновок, що девіантна поведінка є наслідком блокування ідеалів молодих людей і фрустрації їхнього статусу. Йдеться про те, що суспільство, пропагуючи як критерій особистісного успіху «усіх матеріальний» (унаочнений), водночас пов'язує його із підвищенням соціального статусу. Проте «соціальні ліфти» погано працюють для вихідців з найбідніших верств, тому в пошуках престижного соціального становища й заради досягнення соціального ідеалу така молодь змушена вдаватися до девіантних дій. А. Коен також звертає увагу на те, що вихідці з нижчого класу проходять іншу – на відміну від дітей з середнього класу – соціалізацію, тому програють в конкурентній боротьбі за вищі соціальні позиції в суспільстві, що часто призводить до переживання ними особливого стану – «фрустрації статусу» (Коэн А., 1965; 1966; 1972).

С. Г. Кара-Мурза, досліджуючи процеси аномії російського суспільства вже в наш час, пов'язує аномію зі переломом, який відбувся на початку 90-х рр. ХХ ст., а її причини вбачає в системі образливих дій влади і еліт часів перебудови. Влада разом з «бізнесом», на його погляд, створили передумови для аномії, породивши масовий песимізм в російському суспільстві. Трьома основними причинами, що інтенсифікували процес аномії, він називає кризу культури (із переважанням кічово-попсового змісту

та втратою ідеології функції «соціального важеля»), «брехню еліт» та перетворення системи потреб. (Щодо останнього, то йдеться про імплантацію інокультурних зразків споживацької поведінки, норм розвиненого консьюмеризму, які, проте, накладаються на фінансову неспроможність забезпечити новоідеалізований спосіб споживання).

Окрім того, С. Г. Кара-Мурза, характеризуючи причини аномії російського соціального простору, вказує на те, що на хвилі нестабільності, яка панувала на всіх рівнях соціальної, політичної та економічної систем, до влади прийшли криміналізовані елементи, внаслідок чого до складу еліт країни увійшла значна кількість осіб, чий «соціальний ліфт» працював поза межами правового поля (Кара-Мурза С. Г., 2013). У певному сенсі у цих трактовках помітне відлуння мертонівської ідеї про конфлікт між бажаннями й потребами та прийнятними засобами їхнього задоволення.

Враховуючи згадані теорії та ті симптоми розкоординації соціальних систем, що аналізуються в них, аномію можна визначити як соціально-психологічний патологічний синдром, що виникає в індивідуальній чи суспільній свідомості і характеризується розвіюванням системи цінностей та етичних норм, смисловою дезорієнтованістю, апатією.

Тепер звернімося до спроб методичної операціоналізації проявів аномії, що здійснювалися на різних теоретичних підставах.

Незважаючи на більш ніж вікову історію спроб такої операціоналізації, спільна риса більшості емпіричних досліджень аномії – невизначеність самого поняття, велика варіативність індикаторів. Скористаємося оглядом, здійсненим Е.Литкіною (Лыткина Е.И., 2014). Так, можна помітити, що частина розроблених інструментів для вимірювання аномії трактує її основний зміст як «відчуження»: Alienation (Davids 1955), Alienation (Middleton 1963), Alienation (Nettler 1957), Alienation Scale (Dean 1961), Alienation via Rejection (Streuning & Richardson 1965), Alienation Within a Social System (Clark 1959), Political Alienation (Horton & Thompson 1962), Political Alienation (Seeman 1969), The MOS Alienation Scale (Travis 1993), як «безпомічність»: Helplessness (Gans 1961), як «безглуздість»: Meaninglessness (Legge et al. 2008), як «безсилля»: Powerlessness (Neal & Seeman 1962). Психологічно самостійний зміст передають, на наш погляд, такі інструменти як Anomia Scale (Srole 1956), Anomie Scale (Hyman, Wright & Hopkins 1960), Anomy Scale (McClosky, Schaar 1965).

Значущий крок у бік «психологізації» аномії було зроблено Л. Сроулом, котрий запропонував вимірювати психологічне відчуження аномії (anomia), відокремивши його від соціальної аномії (anomie), використавши для цього п'ять індикаторів: 1) Я відчуваю, що впливові фігури в суспільстві байдужі до моїх запитів і потреб.

2) В суспільстві, де немає порядку і невідомо, що трапиться завтра, мало чого можна домогтися. 3) Шансів досягти найважливіших для мене життєвих цілей все менше. 4) Що б я не робив, виходить, що життя марно минає. 5) Я все більше переконуюся в тому, що не можу розраховувати на дружню підтримку з боку мого безпосереднього оточення (Srole L., 1965). Можна помітити, що діапазон пропонуваніх індикаторів є досить великим, проте довжина шкали – коротка, що викликає критику з приводу ненадійності вимірювань

Доречно згадати «Вимірювання соціальних змін в українському суспільстві. Соціологічний моніторинг (1992–2013)», проведене Інститутом соціології Національної академії наук України. У рамках цього моніторингу досить успішно застосовувалася «Шкала аномії» Г. МакКлоскі і Д. Шаар, яку було адаптовано Н. В. Паніною (Вимірювання соціальних змін в українському суспільстві, 2014).

Під час розробки цієї шкали її авторами було спрямовано увагу на вивчення ролі психологічних особливостей особистості у виникненні аномії. Зокрема, дослідницькі зусилля спрямовувалися на аналіз кореляцій між відчуттям аномії на рівні особистості та соціологічними (соціальний статус, професія, розмір спільноти) й психологічними (рівень агресії, сила Его, гнучкість мислення) її властивостями. Найважливішим висновком було твердження, що індивідуальні особливості особистості можуть викликати стан аномії незалежно від соціальних чинників. Внутрішньоособистісні й соціальні чинники можуть як доповнювати один одного, так і діяти різноспрямовано. Другий висновок стосувався переліку особливостей особистості, що сприяють виникненню аномії. До цього переліку увійшли: 1) когнітивні чинники, що впливають на здатність вчитися і розуміти, 2) емоційні чинники, які сприяють спотвореного розуміння навколишнього світу, 3) незалежні думки і вірування, 4) відсутність гнучкості мислення 5) схильність до занепокоєння і тривожності, 6) слабка сила Его, 7) високий рівень агресії (McCloskey H. Schaar J. H., 1965).

У дослідженнях Н. В. Паніної ця методика надала змогу визначити індекс аномійної деморалізованості. Останню було визначено як психологічну реакцію людей на соціальну ситуацію, коли одну систему норм і цінностей, що об'єднує людей у спільноту, зруйновано, а іншу – не сформовано. (Вимірювання соціальних змін в українському суспільстві, 2014).

Ще одним інструментом, застосування якого у цьому дослідженні нас цікавить з огляду на можливість діагностувати глибину розриву між цінностями, є «Шкала цинізму» (що є додатковою шкалою Міннесотського Багатопротипового Особистісного Опитувальника (ММРІ)). Як зазначають дослідники, індекс цинізму відтворює міру зневажливого ставлення до загальноприйнятих цінностей.

(Вимірювання соціальних змін в українському суспільстві, 2014).

Отже, як бачимо, спроби побудувати методичний інструментарій, спрямований на діагностику аномії як психологічної характеристики особистості, є доволі різноманітними й багатовекторними. Принагідно зазначимо, що світ періодично проголошувався «нестабільним» та «блискавично змінюваним». Тому кожний культурно-історичний період мав специфічну конфігурацію чинників аномії. Нині, приміром, говориться про занепад «великих» традицій» й кризу метанарацій.

На наш погляд, складність побудови опитувальника, що надавав би можливість діагностики аномії полягає у тому, що досі не існує чіткого критерію розмежування соціального та індивідуального (психологічного) рівнів аномії. Цей стан вбудований у множину складних соціальних процесів та фундаментальних сфер соціального життя, а тому доволі складно віднайти емпірично фіксовані психологічні прояви, не сполучні зі змістом соціальних проблем.

Серед процесів, які заторкає аномія, насамперед варто згадати проблему перебудови «взаємовідносин» соціуму і особистості, самоідентифікаційний процеси масової свідомості, проблеми соціалізації особистості в умовах «подвоєного» простору соціальних норм (Йдеться про співіснування старих та нових наративів успішності, порядності, шляхів досягнення мети).

Якщо ж говорити про фундаментальні сфери соціального життя, то тут можна послатися на дослідження, що вивчають аномію у сучасних змінюваних суспільствах. Зокрема, індикаторами аномії в сфері економіки можна вважати деіндустріалізацію виробництва, девальвацію колишніх норм і правил економічного життя суспільства, неготовність більшості громадян до усвідомлення і прийняття нових форм ринкових відносин, тривале зростання інфляції, слабка захищеність прав власності, низька правова урегульованість трудових відносин, велика частка тіньової економіки, низький рівень економічної свободи. Аномія у політичній сфері виявляє себе через низький рівень довіри до влади і правоохоронних органів, низький рівень соціальної активності громадян, недовіру до декларованих цілей політичного управління через невідповідність до реальної практики, відчуження влади від потреб суспільства, основою чого є свідоме самосування держави від регулярної участі у багатьох явища і подіях соціального життя. Аномія у системі базових знаходить вираження у недовірі соціальних інститутів, розриві між ціннісними уявленнями і реальною соціальною поведінкою, що детермінується ними. Також вона призводить до дескридитації колективних уявлень про добро і зло, співчуття, справедливості, повагу, до руйнування

почуття єдності, солідарності, почуття належності індивіда до суспільства, до нездатності людини будувати довгострокові плани (Головаха Е. І., 2002, 2008; Лыткна Е. І., 2014; Панина Н. В., 1996; Панфилова А. О., 2007; Рябченко В. І., 2006; Сальникова С. А., 2013; Сахань О. М., 2014). А тому опитувальник повинен враховувати цю множину трансформаційних соціальних процесів та їхніх симптомів.

Висновки. Можемо як підсумок стверджувати, що розроблення особистісного опитувальника, призначеного для діагностики психологічної аномії (індивідуальної форми переживання соціальної аномії), повинно розпочатися із конструювання таких шкал:

Шкала цинізму та морального релятивізму. За допомогою індикаторів, що належатимуть цій шкалі, передбачається оцінювати цинізм, тлумачений як зневажливе, або навіть презирливе, ставлення до норм суспільної моралі, культурних цінностей, загальноприйнятих ідеалів. Нагадаємо, що Є. Головаха, коментуючи виявлений високий показник рівня соціального цинізму у пострадянській країні, зауважував на наслідки цього стану, а саме: «...основний наслідок поширення в суспільстві соціального цинізму – руйнування основ соціальної довіри, поваги і відповідальності за свої вчинки перед іншими людьми. По суті, це означає руйнування соціального капіталу, що є вирішальним фактором зростання суспільного добробуту і перспективи стійкого розвитку соціуму» (Головаха Е. І., 2002, с. 21). Можна погодитися із зауваженням, що цинізм постає як життєва стратегія, що здатна нівелювати травматизм вибору між порядністю, відповідальністю та швидкою успішністю через відкидання абсолютних (традиційних) цінностей.

Супутніми до соціального цинізму можна назвати нігілізм, моральний релятивізм. Останній знаходить вияв як фрагментованість і неузгодженість ціннісних регуляторів поведінки: у різних поведінкових епізодах особа може керуватися різними цінностями, а загалом ці епізоди не складаються в єдину систему поведінки, і ціннісні орієнтири, що лежать в її основі, постійно змінюються. Отже, йдеться про поведінку, що характеризується частою зміною переконань, що, на наш погляд, рано чи пізно результує у цинічне ставлення до загалу.

Шкала перспектив. В основу пропонованої шкали закладено ідею, що психологічна аномія пов'язана із порушенням цілісності майбутнього, тобто з пошкодженням бачення картини життя як взаємозв'язку прогнаних і очікуваних подій, від яких, на думку особистості, залежить її соціальна цінність та сенс життя. За умови високої аномійності життєва перспектива скорочуватиметься, а кількість майбутніх запланованих подій зменшуватиметься, що засвідчуватиме неспроможність

людини вибудовувати життєву стратегію із плануванням довгострокових цілей. Окрім того, з огляду на «оформлення» аномійним суспільством нового соціального порядку, змістом якого на рівні індивідуального життя є стан перманентної фрустрації і страху перед невизначеністю у прийдешньому, то до складу згаданої шкали, на наш погляд, повинні входити індикатори, що діагностуватимуть міру цієї «фрустрованості невизначеним майбутнім».

Шкала набутої безпорадності. Спрямованість цієї шкали – діагностика наявності усвідомлення особистістю такого свого стану, коли вона не робить спроб до поліпшення свого становища, хоча й має таку можливість. Введення у структуру опитувальника такого виміру доречно з огляду на констатації, зроблені у дослідженнях, що аналізують аномію у пострадянських країнах, – зазначається, що в більшості із них соціально-політична система останнього десятиліття практично не залишила особистості відчуття дієвості її політичного вибору, а тому людина все гостріше відчуває свою неспроможність впливати на процес політичного вибору. Цей стан також може ідентифікуватися як відчуття неможливості впливати на суспільне життя загалом, як відчуття марності зусиль, як апатія, депресія, тривожність, що породжені сприйманням ситуації як невідконтрольної.

Шкала потреб та ресурсів. Метою цього виміру є ідентифікація розриву між бажаннями та ресурсами їхніх досягнень, і насамперед ідентифікація виправдання соціально не схвалюваних засобів – аномійної причини, що детально висвітлена у теоретичних розробках Р. Мертона. «Розрив» може бути оцінений за допомогою індикаторів, пов'язаних із проявами атрофії індивідуальної відповідальності: йдеться про ті ситуації, коли керівним принципом особистості стає «успішність за будь-яку ціну», «мета виправдовує засоби», внаслідок чого відбувається знецінення інституційно прийнятних шляхів досягнення «ідеалу успіху», що провокує унормованість делінквентних способів реалізації поставленої мети.

Висновки. Опитувальник складатиметься із чотирьох шкал, що дадуть можливість діагностувати міру вираженості основних симптомів складного соціально-психологічного патологічного синдрому (аномії).

Насамкінець зазначимо, що окремо вводити «шкалу відчуження» ми не вважаємо за потрібне, позаяк її зміст прямо чи опосередковано закладено у більшість згаданих вимірів, і ми вважаємо його «наскрізним» симптомом. У разі потреби виміряти його як самостійний симптом, можна вдаватися до застосування (чи адаптації) уже наявних інструментів. А обтяжувати структуру опитувальника, дублюючи уже наявне, вважаємо за недоречно.

Література

1. Вимірювання соціальних змін в українському суспільстві [Електронний ресурс]. Соціологічний моніторинг, 2014. – Режим доступу: http://isoc.com.ua/institute/el_library.php
2. Головаха Е. И. Феномен «аморального большинства» в постсоветском обществе: трансформация массовых представлений о нормах социального поведения в Украине / Е. И. Головаха // Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения. – 2002. – № 6. – С. 20-22.
3. Головаха Е. Постсоветская anomia: особенности выхода из состояния аномической деморализованности в России и Украине [Текст] / Е. Головаха // Общественные науки и современность. – 2008. – № 6. – С. 5-10.
4. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм. – Москва : Наука, 1991. – 574 с.
5. Дюркгейм Э. Самоубийство. Социологический этюд / Э. Дюркгейм – СПб. : Союз, 1998. – 496 с.
6. Кара-Мурза С. Г. Аномия в России: причины и проявления / С. Г. Кара-Мурза. – М.: Научный эксперт, 2013. – 264 с.
7. Коэн А. К. Исследование проблем социальной дезорганизации и отклоняющегося поведения / А. Коэн // Социология сегодня. Проблемы и перспективы. – М.: Прогресс, 1965. – С. 519-540.
8. Коэн А. Отклоняющееся поведение и контроль над ним / А. Коэн // Американская социология: Перспективы, проблемы, методы. – М.: Прогресс. 1972. – С. 282-295.
9. Коэн А. Содержание делинквентной субкультуры / А. Коэн // Социология преступности (Современные буржуазные теории). – М. : Прогресс, 1966. – С. 314-321.
10. Кривошеев В. В. Особенности аномии в современном российском обществе / В. В. Кривошеев // Социологические исследования. – 2004. – №3. – С. 93-97.
11. Лыткина Е. И. Операционализация понятия «аномия» в эмпирических исследованиях: аналитический обзор / Е. Лыткина // Социология: 4М. – 2014. – № 38. – С. 165-199.
12. Лыткина Е. И. От дезориентированных пессимистов до социализированных оптимистов: применение латентного классового анализа для изучения аномии на Украине / Е. И. Лыткина // Вестник общественного мнения. – 2014. – № 3/4. – С. 155-162.
13. Лыткина Е. И. Социальная структура в трех теориях аномии / Е. Лыткина // Вестник Томского государственного университета. – 2015. – Философия. Социология. Политология. – № 1(29). – С. 176-184.
14. Мертон Р. К. Социальная структура и аномия / Р. К. Мертон // Социология преступности (Современные буржуазные теории). – М.: Прогресс, 1966. – С. 299-313.
15. Мертон Р. К. Социальная теория и социальная структура / Р. К. Мертон // Социологические исследования. – 1992. – № 2-4. – С. 118-124.
16. Панина Н. В. Аномия в посткоммунистическом обществе (на материалах исследований в Украине) / Н. В. Панина // Куда идет Россия?.. Социальная трансформация постсоветского пространства. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – С. 334-340.
17. Панфилова А. О. Социальные индикаторы аномии в трансформирующемся российском обществе / А. О. Панфилова // Автореф. дис. ... канд. социол. н. ... 22.00.04 «Социальная структура, социальные институты и процессы». – Владивосток, 2007. – 16 с.
18. Рябченко В. І. Аномія в українському соціумі: соціально-філософський аспект проблеми / В. І. Рябченко // Мультиверсум: Філософський альманах. – Вип. 57. – К. : Укр. центр духов. культури, 2006. – С. 78-85.
19. Сальникова С. А. Специфические феномены постсоветской аномии (Беларусь, Россия, Украина) / С. А. Сальникова // Грані. – 2013. – № 12. – С. 20-26.
20. Сахань О. М. Соціальна девіантність в українському суспільстві як результат деструктивної політики влади / О. М. Сахань // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2014. – Вип. 28. – С. 77-94.
21. Слотердайк П. Критика цинического разума / Петер Слотердайк. – Екатеринбург: У-Фактория, М. : АСТ 2009. – 800 с.
22. Штомпка П. Культурная травма в посткоммунистическом обществе / П. Штомпка // Социологические исследования. – 2001. – № 2. – С. 3-12.
23. Штомпка П. Социальное изменение как травма / П. Штомпка // Социологические исследования. – 2001. – № 1. – С. 6-16.
24. McCloskey H. Schaar J. H. (1965). Psychological Dimensions of Anomy / H. McCloskey, J. H. Schaar // American Sociological Review, 30, 1, 14-40.
25. Seeman M. (1959). On The Meaning of Alienation. American Sociological Review, 24, 6, 783-791.
26. Srole L. (1965). A Comment on Anomy. American Sociological Review, 30, 5, 757-762.

References

1. Vymiriuvannia sotsialnykh zmin v ukrainskomu suspilstvi. Sotsiolohichniy monitorynh [Measuring social changes in Ukrainian society. Sociological monitoring] (2014). Available at: http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php (ukr).
2. Holovakha E. (2008). Postsovetskaia anomia: osobennosty vykhoda iz sostoianiya anomycheskoi demoralizovannosti v Rossyy i Ukrainy [Postsoviet anomie: Features output from status anomie demorality in Russia and Ukraine]. *Obshhestvennye nauky i sovremennostj*, 6, 5-10 (rus).
3. Holovakha E. (2002). Fenomen «amoraljnogho boljshynstva» v postsovetskom obshhestve: transformacija massovykh predstavlenij o normakh sotsialjnogho povedenija v Ukrainy. [The phenomenon of the «immoral majority» in the post-Soviet society: the transformation of mass representations about norms of social behavior in Ukraine]. *Ekonomycheskye i sotsialnye peremeny: monitorynh obshhestvennogho mnenija*, 6, 20-22 (rus).
4. Durkheim E. (1998). *Samoubijstvo* [Suicide]. StPb: Sojuz, 496 (rus).
5. Durkheim E. (1991). *O razdelenii obshhestvennogo truda. Metod sociologii* [The Division of Labour in Society. Method of sociology]. Moskow: Nauka, 574 (rus).
6. Kara-Murza S. G. (2013). *Anomija v Rossii: prichiny i projavlenija* [Anomie in Russia: causes and manifestations]. Moskow: Nauchnyj jekspert, 264 (rus).
7. Koen A. (1965). *Issledovanie problem socialnoj dezorganizacii i otklonjajushhegosja povedenija* [Investigation of the problems of social disorganization and deviant behavior] *Sociologija segodnja. Problemy i perepektivy*. Moskow: Progress, 519-540 (rus).
8. Koen A. (1972). *Otklonjajushheesja povedenie i kontrol' nad nim* [Deviant Behavior and Social Control]. *Amerikanskaja sociologija: Perspektivy, problemy, metody*. Moskow: Prigress, 282-295 (rus).
9. Koen A. (1966). *Soderzhanie delinkventnoj subkul'tury* [The content of the delinquent subculture]. *Sociologija prestupnosti (Sovremennye burzhuaznye teorii)*. Moskow: Progress, 314-321 (rus).
10. Krivosheev V. V. (2004). *Osobennosti anomii v sovremennom rossijskom obshhestve* [Peculiarities of Anomie in Modern Russian Society]. *Sociologicheskie issledovanija*, 3, 93-97 (rus).
11. Lytkina E. I. (2014). *Operacionalizacija ponjatija «anomija» v jempiricheskikh issledovanijah: analiticheskij obzor* [Operationalization of the concept of “anomie” in empirical research: an analytical review]. *Sociologija*: 4M, 38, 165-199 (rus).
12. Lytkina E. I. (2014). *Ot dezorientirovannyh pessimistov do socializirovannyh optimistov: primenenie latentnogo klassovogo analiza dlja izuchenija anomii na Ukrainy* [From disoriented pessimists to socialized optimists: application of latent class analysis for the study of anomies in Ukraine]. *Vestnik obshhestvennogo mnenija*, 3/4, 155-162 (rus).
13. Lytkina E. I. (2015). *Social'naja struktura v treh teorijah anomii* [Social structure in three anomie theories]. *Filosofija. Sociologija. Politologija*, 1(29), 176-184 (rus).
14. Merton R. K. (1966). *Social'naja struktura i anomija* [Social structure and anomie]. *Sociologija prestupnosti (Sovremennye burzhuaznye teorii)*. Moskow: Progress, 299-313 (rus).
15. Merton R. K. (1992). *Social'naja teorija i social'naja struktura* [Social theory and social structure]. *Sociologicheskie issledovanija*, 2-4, 118-124 (rus).
16. Panina N. V. (1996). *Anomija v postkommunisticheskom obshhestve* [Anomie in a postcommunist society]. *Social'naja transformacija postsovetskogo prostranstva*. Moskow: Aspekt-Press, 334-340 (rus).
17. Panfilova A. O. (2007). *Social'nye indikatory anomii v transformirujushhemsja rossijskom obshhestve* [Social indicators of anomie in a transforming Russian society]: Extended abstract of candidate's thesis. Vladivostok, 16 (rus).
18. Rjabchenko V. I. (2006). *Anomija v ukrains'komu sociumi: socialno-filosofskij aspekt problemi* [Anomie in Ukrainian society: social and philosophical aspect of the problem]. *Multiversum: Filsofs'kij al'manah*. Kyiv: Ukr. centr duhov. kulturi, 78-85 (ukr).
19. Sal'nikova S. A. (2013). *Specificheskie fenomeny postsovetskoj anomii (Belarus', Rossija, Ukraina)* [Specific phenomena of post-soviet anomie (Belarus, Russia, Ukraine)]. *Grani*, 12, 20-26 (rus).
20. Sahan' O. M. (2014). *Social'na deviantnist' v ukrains'komu suspil'stvi jak rezul'tat destruktivnoji politiki vladi* [Social deviance in the ukrainian society as the result of destructive power politics]. *Derzhavne budivnictvo ta misceve samovrjaduvannja*, 28, 77-94 (ukr).
21. Sloterdajk P. (2009). *Kritika cinicheskog o razuma* [Criticism of the cynical about reason]. Ekaterinburg: U-Faktorija, Moskow: ACT, 800 (rus).
22. Shtompka P. (2001). *Kul'turnaja travma v postkommunisticheskom obshhestve* [Cultural trauma in post-communist society]. *Sociologicheskie issledovanija*, 2, 3-12 (rus).
23. Shtompka P. (2001). *Social'noe izmenenie kak travma* [Social change as a trauma]. *Sociologicheskie issledovanija*, 1, 6-16 (rus).
24. McCloskey H. Schaar J. H. (1965). *Psychological Dimensions of Anomy*. *American Sociological Review*, 30, 1, 14-40 (eng).

25. Seeman M. (1959). On The Meaning of Alienation. *American Sociological Review*, 24, 6, 783-791 (eng).
 26. Srole L. (1965). A Comment on Anomy. *American Sociological Review*, 30, 5, 757-762 (eng).

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ АНОМИИ: КОНСТРУИРОВАНИЕ ОПРОСНИКА

Кочубейник Ольга, доктор психологических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник лаборатории психологии политико-правовых отношений, Институт социальной и политической психологии НАПН Украины,
 ул. Андреевская, 15, 04070 г. Киев, Украина, kochubeynyk@gmail.com

В статье рассматриваются основные подходы к изучению аномии. Показано, что с момента введения Е. Дюркгеймом аномии в социологические исследования, были осуществлены многочисленные ревизии понятия, вследствие чего концептуализация аномии в научной литературе стала довольно сложной. В этих теориях аномия преимущественно раскрывается через понятие «отчуждения», то есть через декрипторы, описывающие возникновение «прозрачной стены» между отдельными людьми (группами) и регулятивными процессами, происходящим в обществе. Показано, что аномия также может быть описана через ослабление чувства солидарности (сплоченности), что, в свою очередь, приводит к разрушению культурных и этических основ общества, утрате нравственных ценностей и норм, маргинализации значительной часть общества. Усилия автора направлены на поиск психологического содержания аномии и поиска поведенческих коррелятов, которые могут быть заложены в конструирование личностного опросника. Автор предложил четыре измерения, которые могут диагностировать реагирование личности на социальную аномию.

Ключевые слова: беспомощность; бессилие; бессмысленность; отчуждение; шкала аномии.

PSYCHOLOGICAL CONTENT OF ANOMY: QUESTIONNAIRE DESIGN

Kochubeynyk Olga, Doctor Degree in Psychology, Senior Researcher of the Laboratory of Psychology of Political and Legal relations, Institute of Social and Political Psychology, NAPS
 Ukraine, 15 Andriivska Str., 04070 Kyiv, Ukraine, kochubeynyk@gmail.com

Anomie, as defined by sociologists, refers to a state of society characterized by deregulation and erosion of moral values. The author reviews the most important definitions and conceptualizations of anomie. It was French sociologist Emile Durkheim who began to explore anomie in the academic work, when he tackles the issue of social disorder and the changing context within European societies. E. Durkheim was primarily concerned with the coherence and integrity of modern societies and societies in transition. He proposes that anomie is a condition in which the coherence and integrity of society are at risk. Durkheim posits that anomie takes place when the moral standards and regulation of society break down. Since Durkheim's time, slightly different conceptualizations of anomie have been proposed. For instance, the American sociologist Robert Merton adopts elements of Durkheim's theory of anomie but focuses solely on the discrepancy between culturally important social values and the legitimate means an individual has at their disposal for achieving those social values and aspirations. It was in the twentieth century that a systematic theoretical analysis of anomie was developed. Anomie is mainly expressed in the alienation of individuals and groups, their non-involvement in the processes taking place in a society; it is also characterized by the abandonment of the sense of solidarity, which in turn leads to the destruction of cultural and ethical foundations of a society, loss of moral values, and marginalization of its members. As a result of such variability in the definition and conceptualization of anomie, the literature has arguably become rather complex and there are now multiple definitions and accounts of why and when anomie arises, and how people respond to it.

The main idea of the present article is bringing the concept of anomie under a psychological spotlight. The author analyses the conditions under which, anomie arises in Ukrainian society and develops a model outlining various responses of person to anomie. The author proposed four key dimensions that can describe a person's response to a social anomie, namely: 1) a high level of cynicism and moral relativism, 2) a person's inability to build long-term plans and achieve long-term goals, which correlates with the lack of a clear life strategy; 3) a sense of helplessness, derived from a person's inability to influence social life; 4) the gap between the desires and needs of individuals and socially acceptable resources to achieve them.

Keywords: alienation; helplessness; meaninglessness; powerlessness; scale of anomie.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2017

Прийнято до друку 23.03.2017